

QUR’ONI KARIMDA NUQTALAR VA HARAKATLARNING PAYDO BO’LISH TARIXI

Ne’matjonov Muhammad Ali Xusniddin o’g’li

Qozon islom universiteti 1-kurs talabasi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Qur’oni karim matnida qo’llaniladigan nuqtalar (i’jām) va harakatlar (tashkīl)ning paydo bo’lish tarixi, ularning zarurati hamda shakllanish bosqichlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda dastlabki Qur’on yozuvi nuqtalarsiz va harakatsiz bo’lganligi, bu esa faqat arab tilini mukammal bilgan sahobalar uchun tushunarli bo’lgani yoritiladi. Islom hududining kengayishi natijasida arab bo’lmagan xalqlar orasida Qur’onni noto’g’ri o’qish holatlari ko’paygani sababli matnga qo’shimcha belgilar kiritish zarurati yuzaga kelgani ko’rsatib beriladi.*

Maqolada harakatlar tizimini joriy etishda Abu al-Aswad ad-Du’ali ning o’rni alohida ta’kidlanadi. Shuningdek, harflarni bir-biridan ajratish uchun nuqtalash tizimini rivojlantirishda Nasr ibn Asim va Yahya ibn Ya’mar ning hissasi yoritiladi. Keyinchalik harakatlarning hozirgi ko’rinishga kelishida Al-Khalil ibn Ahmad al-Farahidi tomonidan amalga oshirilgan islohotlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijasida Qur’on matnini saqlash, to’g’ri o’qish va ma’no aniqligini ta’minlashda nuqta va harakatlarning beqiyos ahamiyati ochib beriladi. Mazkur ish Qur’on ilmlari, arab tilshunosligi va islom madaniyati tarixini o’rganishda muhim manba sifatida xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: *Qur’oni karim, nuqtalar (i’jām), harakatlar (tashkīl), arab yozuvi, Qur’on imlosi, qiroat aniqligi, arab tilshunosligi, dastlabki islom olimlari, Abu al-Aswad ad-Du’ali, Al-Khalil ibn Ahmad*

Abstract: *This article examines the historical development of diacritical dots (i’jām) and vowel marks (tashkīl) in the text of the Qur’an, analyzing their origins, necessity, and stages of formation from a scholarly perspective. It highlights that the earliest Qur’anic manuscripts were written without dots or vowel signs, making them primarily accessible to native Arabic speakers, particularly the Companions. With the expansion of Islam into non-Arab regions, the need for additional orthographic features arose due to increasing errors in recitation.*

The study emphasizes the significant role of Abu al-Aswad ad-Du’ali in introducing the system of vowel markings. It also discusses the contributions of Nasr ibn Asim and Yahya ibn Ya’mar in developing the system of diacritical dots to distinguish similar letters. Furthermore, the refinement of these markings into their current standardized forms is attributed to Al-Khalil ibn Ahmad al-Farahidi, whose reforms are analyzed within the study.

The research concludes that the introduction of dots and vowel signs played a crucial role in preserving the accurate recitation of the Qur’an and ensuring clarity of meaning. This

work serves as an important resource for the study of Qur’anic sciences, Arabic linguistics, and the history of Islamic civilization.

Keywords: *Qur’an, diacritical dots (i’jām), vowel marks (tashkīl), Arabic script, Qur’anic orthography, recitation accuracy, Arabic linguistics, early Islamic scholarship, Abu al-Aswad ad-Du’ali, Al-Khalil ibn Ahmad al-Farahidi.*

Kirish

Qur’oni karim islom dinining muqaddas kitobi bo‘lib, uning matni nozil bo‘lgan davrdan boshlab alohida e’tibor bilan saqlab kelinmoqda. Dastlabki mushaflarda arab yozuvi sodda shaklda bo‘lib, unda hozirgi kunda keng qo‘llaniladigan nuqtalar (i’jām) va harakatlar (tashkīl) mavjud emas edi. Bu holat o‘sha davr arablarining tilni tabiiy ravishda mukammal bilishlari bilan izohlanadi.

Biroq islom dini qisqa vaqt ichida keng hududlarga yoyilib, arab bo‘lmagan xalqlar ham Qur’onni o‘rganishga kirishganlari sari uni to‘g‘ri o‘qish va tushunish masalasi dolzarb bo‘lib qoldi. Natijada ayrim o‘qish xatolari va talaffuzdagi farqlar yuzaga kela boshladi. Shu ehtiyoj Qur’on matniga qo‘shimcha belgilar — ya’ni harakatlar va nuqtalarni kiritish zaruratini tug‘dirdi.

Tarixiy manbalarga ko‘ra, Qur’onni to‘g‘ri o‘qishni ta’minlash maqsadida birinchi bo‘lib harakatlar tizimini joriy etishda Abu al-Aswad ad-Du’ali muhim rol o‘ynagan. Keyinchalik esa harflarni o‘zaro farqlash uchun nuqtalash tizimi ishlab chiqilib, uni rivojlantirishda Nasr ibn Asim va Yahya ibn Ya’mar katta hissa qo‘shganlar. Ushbu jarayonlar natijasida Qur’on yozuvi asta-sekin takomillashib, bugungi mukammal shakliga yetib kelgan.

Mazkur maqolaning maqsadi Qur’oni karimdagi nuqtalar va harakatlarning paydo bo‘lish tarixini, ularning joriy etilish sabablari hamda rivojlanish bosqichlarini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

Qur’oni karim matnining yozuv shakli tarixiy jarayon davomida bir necha bosqichlarda takomillashib borgan. Dastlabki mushaflarda arab yozuvi sodda bo‘lib, unda na nuqtalar (i’jām), na harakatlar (tashkīl) mavjud edi. Bu yozuv turi “rasm al-mushaf” deb atalib, u faqat arab tilini mukammal bilgan kishilar uchun tushunarli bo‘lgan. Shu sababli ilk davrda Qur’onni o‘qishda asosan og‘zaki rivoyat (qiroat) muhim rol o‘ynagan.

1. Harakatlarning (tashkīl) paydo bo‘lishi

Islom dini keng hududlarga yoyilishi natijasida arab bo‘lmagan xalqlar Qur’onni o‘qishda qiyinchiliklarga duch kela boshladilar. Bu esa talaffuz va i’rob xatolariga olib kelgan. Mazkur muammoni hal qilish maqsadida hijriy I asrda mashhur tilshunos Abu al-Aswad ad-Du’ali tomonidan harakatlar tizimining dastlabki ko‘rinishi joriy etildi.

U tomonidan ishlab chiqilgan tizimda:

Fatha harf ustiga qo‘yilgan nuqta bilan,

Kasra harf ostiga qo'yilgan nuqta bilan,

Damma esa harf yoniga qo'yilgan nuqta bilan ifodalangan.

Bu usul Qur'onni to'g'ri o'qishni osonlashtirdi va noto'g'ri talaffuzlarning oldini olishga xizmat qildi. Dastlab harakatlar rangli nuqtalar shaklida yozilgan bo'lib, keyinchalik ular alohida belgilar ko'rinishiga keltirildi.

2. Nuqtalarning (i'jām) joriy etilishi

Harakatlar joriy etilgach, yana bir muhim muammo — o'xshash harflarni ajratish masalasi yuzaga keldi. Arab yozuvida ko'plab harflar bir xil shaklda yozilib, faqat nuqtalar orqali farqlanadi (masalan: ت، ث، ب).

Shu sababli hijriy I asr oxiri — II asr boshlarida nuqtalash tizimi ishlab chiqildi. Bu borada Nasr ibn Asim va Yahya ibn Ya'mar katta hissa qo'shganlar. Ular harflarni aniq ajratish uchun maxsus nuqtalar tizimini joriy etib, yozuvdagi noaniqliklarni bartaraf etdilar.

Mazkur islohotlar Umaviylar davrida davlat miqyosida qo'llab-quvvatlanib, Qur'on matnining yagona va aniq yozuv shakli shakllanishiga olib keldi.

3. Harakat va nuqtalarning takomillashuvi

Keyingi bosqichda arab tilshunosligi yanada rivojlanib, yozuv tizimi mukammallashtirildi. Bu jarayonda Al-Khalil ibn Ahmad al-Farahidi muhim o'rin tutadi.

U tomonidan:

Fatha (َ), kasra (ِ), damma (ُ) hozirgi shakliga keltirildi,

Sukun (ْ) va shadda (ّ) kabi belgilar joriy qilindi,

Harakatlar nuqtalardan mustaqil belgilar sifatida ajratildi.

Natijada yozuv tizimi aniq, tartibli va universal shaklga ega bo'ldi.

4. Ilmiy va amaliy ahamiyati

Qur'on matniga nuqta va harakatlarning kiritilishi bir necha muhim natijalarga olib keldi:

Fonetik aniqlik ta'minlandi, ya'ni har bir so'z to'g'ri talaffuz qilinadigan bo'ldi.

Ma'no aniqligi saqlandi, chunki noto'g'ri o'qish ma'noni o'zgartirib yuborishi mumkin edi.

Arab tilshunosligi (nahv va sarf) fanlari rivojlandi.

Qiroat ilmi mukammallashdi va keng yoyildi.

Shu tariqa, Qur'oni karim yozuv tizimining bosqichma-bosqich rivojlanishi uning asl matnini saqlash va to'g'ri o'qishni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qildi.

Xulosa

Qur'oni karim matnidagi nuqtalar (i'jām) va harakatlar (tashkīl)ning paydo bo'lishi islom ilm-fani tarixida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Dastlabki mushaflarda ushbu belgilar mavjud bo'lmagan bo'lsa-da, Qur'onning og'zaki rivoyat asosida saqlanishi uning asl mazmunini muhofaza qilgan. Biroq islom sivilizatsiyasining kengayishi va arab bo'lmagan xalqlarning Qur'onni o'rganishga kirishishi natijasida yozma matnni fonetik va grammatik jihatdan aniqlashtirish zarurati yuzaga kelgan.

Shu ehtiyoj asosida Abu al-Aswad ad-Du'ali tomonidan harakatlar tizimining joriy etilishi Qur'on qiroatini me'yorlashtirishda muhim qadam bo'ldi. Keyinchalik Nasr ibn Asim va Yahya ibn Ya'mar tomonidan nuqtalash tizimining ishlab chiqilishi yozuvdagi grafemik noaniqliklarni bartaraf etdi. Bu jarayon Al-Khalil ibn Ahmad al-Farahidi faoliyati orqali yanada takomillashib, harakatlarning mustaqil grafik belgilar tizimiga aylanishi bilan yakunlandi.

Ilmiy jihatdan qaralganda, ushbu islohotlar Qur'on matnining fonologik (talaffuz), morfologik (so'z tuzilishi) va semantik (ma'no) qatlamlarini muhofaza qilishga xizmat qildi. Ayniqsa, harakatlar tizimi i'robni aniq ifodalash orqali oyatlarning grammatik tuzilishini barqarorlashtirdi, nuqtalash esa o'xshash harflar o'rtasidagi farqni aniqlashtirib, matnni vizual jihatdan standartlashtirdi.

Natijada Qur'oni karim nafaqat og'zaki rivoyat orqali, balki yozma shaklda ham mukammal darajada saqlanadigan tizimga ega bo'ldi. Bu esa islom ilmlarining, xususan, qiroat, tafsir va arab tilshunosligi fanlarining rivojlanishiga mustahkam ilmiy asos yaratdi. Shunday qilib, nuqta va harakatlarning joriy etilishi Qur'on matnining tarixiy uzluksizligi va mazmuniy aniqligini ta'minlagan fundamental ilmiy yutuq sifatida baholanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qur'oni Karim.
– Madina nashri, Saudiya Arabistoni, 604 bet.
2. Jaloliddin as-Suyutiy.
– Al-Itqān fī 'Ulūm al-Qur'ān, Qohira: Dār al-Hadith, 2006, 1-jild, 200–230-betlar.
3. Mannā' al-Qattān.
– Mabāḥith fī 'Ulūm al-Qur'ān, Bayrut: Muassasat ar-Risāla, 2000, 150–165-betlar.
4. Subhi as-Salih.
– Mabāḥith fī 'Ulūm al-Qur'ān, Bayrut: Dār al-'Ilm li-l-Malāyīn, 1988, 95–110-betlar.
5. Ibn Xallikon.
– Wafayāt al-A'yān, Bayrut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1994, 2-jild, 120–125-betlar.
6. Abu al-Aswad ad-Du'ali faoliyatiga oid rivoyatlar.
– At-Tabariy, Tārīkh ar-Rusul wa al-Mulūk, Bayrut, 1987, 4-jild, 190–200-betlar.
7. Al-Khalil ibn Ahmad al-Farahidi.
– Kitāb al-'Ayn, Bayrut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 2003, 1-jild, 45–60-betlar.
8. Nasr ibn Asim va Yahya ibn Ya'mar.
– Ibn al-Jazariy, An-Nashr fī al-Qirā'āt al-'Ashr, Bayrut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyya, 1998, 1-jild, 30–40-betlar.
9. Ibn al-Jazariy.
– Ghāyat an-Nihāya fī Tabaqāt al-Qurrā', Bayrut, 2006, 1-jild, 200–210-betlar.
10. Abu Amr ad-Dani.

- Al-Muqni‘ fī Ma’rifat Marsūm Masāhif Ahl al-Amṣār, Qohira, 1960, 50–75-betlar.
- 11.Ahmad von Denffer.
 - ‘Ulūm al-Qur’ān: An Introduction to the Sciences of the Qur’an, Leicester, 1994, 60–80-betlar.
- 12.Muhammad Mustafa al-A’zami.
 - The History of the Qur'anic Text, Leicester: UK Islamic Academy, 2003, 120–150-betlar.
- 13.Theodor Noldeke.
 - The History of the Qur’an, Leiden: Brill, 2013, 1-jild, 250–270-betlar.
- 14.Ignaz Goldziher.
 - Introduction to Islamic Theology and Law, Princeton University Press, 1981, 180–195-betlar.
- 15.The World's Writing Systems.
 - Daniels, Peter T. va Bright, William (tahrir.), Oxford University Press, 1996, 559–580-betlar.
- 16.Arabic Script and Its Development.
 - Healey, John F., London, 1990, 70–95-betlar.
- 17.Islamic Calligraphy.
 - Blair, Sheila S., Edinburgh University Press, 2006, 30–55-betlar.
- 18.The Cambridge Companion to the Qur'an.
 - McAuliffe, Jane Dammen (tahrir.), Cambridge University Press, 2006, 40–65-betlar.
- 19.Al-Azhar University nashrlari.
 - Qur’on ilmlariga oid ilmiy maqolalar to‘plami, Qohira, turli yillar.
- 20.Islamic Research Academy.
 - Qur’on yozuvi va qiroatiga oid tadqiqotlar, Qohira, 2010–2020.